МОНІТОРИНГ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН У СИСТЕМІ «ВИРОБНИЦТВО – ПЕРЕРОБКА МОЛОКА» ТА ВПЛИВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

О. Бінерт, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-5436-0106

О. Лисюк, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-5121-359

Львівський національний аграрний університет

Л. Балаш, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-5950-5236

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

<https://doi.org/10.31734/economics2021.28.031>

Бінерт О., Лисюк О., Балаш Л. Моніторинг і вдосконалення економічних взаємовідносин у системі «виробництво – переробка молока» та вплив територіальних громад

Запропоновано пропозиції щодо формування стратегії корпоративного та індивідуального сектору. Також розглянута й охарактеризована структура закупівлі молока переробними підприємствами, де, згідно з вимогами європейських стандартів, молоко на переробку від господарств населення надходить лише II гатунку. Проаналізовано можливості та загрози, сильні та слабкі сторони створення кооперативних об'єднань. Зазначено, що це перспективний напрям, але не один із найкращих для підвищення ефективності молокопродуктового підкомплексу.

Окреслено наше бачення розбудови товарного молочного сектору на селі. Досліджено основні переваги участі територіальної громади у створенні та функціонуванні заготівельної організації. Продемонстрована поетапна реалізація заходів з формування підприємницької ініціативи в молочному скотарстві на селі.

Зазначено низку переваг для територіальної громади утворення кооперативних об'єднань, а саме: створення нових робочих місць, зростання фінансових можливостей місцевих бюджетів унаслідок збільшення податкових надходжень, покращання соціальної ситуації на території об'єднаної громади, надходження нових техніки і технологій.

З'ясовано, що основою для створення виробничого або обслуговуючого кооперативу може слугувати утворена за участі територіальної громади чи без неї заготівельна організація. Продемонстровано та обґрунтовано результати дослідження щодо вдосконалення організаційно-економічних взаємовідносин учасників ринку молока.

Розглянуто перспективні напрями розвитку організаційних засад молокопродуктового підкомплексу, які дозволяють поєднати економічну успішність підприємницької діяльності сільських домогосподарств із розвитком сільських територій.

Ключові слова: система «виробництво – переробка молока», молочне скотарство, сімейні молочні ферми, молокопродуктовий підкомплекс, кооперація, виробники молока, переробні підприємства, територіальна громада.

Binert O., Lysiuk O., Balash L. Monitoring and improvement of economic relations in the system «milk production – processing» and the influence of territorial communities

Proposals for shaping of the strategy of corporate and individual sector are proposed. The structure of milk purchase by processing enterprises is also considered and characterized, where, according to the requirements of European standards, only the II grade milk is received from households for processing. The possibilities and hazards, the strengths and weaknesses of the cooperative organisations establishment are analyzed. It is estimated as a promising method, but not the best one for improving the efficiency of dairy food complex.

The research outlines the authors' vision for development of the commodity dairy sector in rural areas. The main advantages of the territorial community participation in creating and functioning of the procurement organization are investigated. The gradual implementation of measures for formation of the entrepreneurial initiative in dairy farming in the countryside is demonstrated.

There is a number of advantages for the territorial community to establish formation of cooperatives, namely creation of new jobs, increased financial capacity of local budgets due to increased tax revenues, improving the social situation in the united community, the arrival of new techniques and technologies.

It was found that the basis for creation of a production or service cooperative can be a procurement organization, established with the participation of the territorial community or without it. The results of the research on the improvement of organizational and economic relations of milk market participants are demonstrated and substantiated.

The perspective directions of development of the organizational bases of a dairy subcomplex are considered. They will provide combination of the economic success of business activity of rural households and development of rural territories.

Key words: system «milk production –processing», dairy cattle breeding, family dairy farms, dairy subcomplex, cooperation, milk producers, processing enterprises, territorial community.

Постановка проблеми. Розвиток ринку молока тісно пов'язаний з удосконаленням економічних зв'язків між різними його елементами та сферами виробництва, конфлікт інтересів яких призвів до занепаду всього молокопродуктового підкомплексу як матеріальної основи ринку. Основним завданням є пошук шляхів підвищення ефективності функціонування ринку та розвитку його організаційно-економічних засад, налагодження взаємовигідних економічних відносин у системі «виробництво – переробка молока», у тому числі за рахунок трансформації відносин власності та покращання стану забезпечення споживачів молочними продуктами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Молокопродуктовий підкомплекс досліджують у своїх працях провідні вчені В. Андрійчук, Т. Божидарнік, Ю. Губені, В. Душка, М. Ільчук, М. Пархомець, П. Саблук, Г. Черевко та ін. Їхні наукові доробки охоплюють проблеми розвитку ринку молока, організаційно-економічні основи, ефективність відносин у системі «виробництво – переробка молокопродукції», удосконалення механізмів економічних взаємовідносин між сільськими домогосподарствами – виробниками молока та переробними підприємствами тощо.

Проблеми організаційно-економічного розвитку кооперативного руху досліджують у своїх працях українські вчені: В. Зіновчук, І. Костирко, М. Малік, Г. Черевко, В. Юрчишин, І. Яців та ін.

Теоретичною основою наукової статті є діалектичний метод пізнання сутності організаційно-економічних засад ринку, а її методологічну базу утворюють сукупність методів, прийомів і принципів наукового дослідження його економічної природи і процесу формування та розвитку як елементу трансформаційних процесів, що відбуваються в аграрному секторі.

Постановка завдання. Основним завданням дослідження є аналіз напрямів розвитку організаційних засад молокопродуктового підкомплексу, які дозволяють поєднати економічну успішність підприємницької діяльності сільських домогосподарств із розвитком сільських територій, а також дослідити та обґрунтувати результати дослідження щодо вдосконалення організаційно-економічних взаємовідносин учасників ринку молока.

Виклад основного матеріалу. Виробництво молока зосереджене у двох типах господарств: сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення. Молочна галузь є важливою складовою. Проте обсяги виробництва та переробки молока в Україні з року в рік скорочуються.

Низька якість молочної сировини в Україні та, як наслідок, молочної продукції значною мірою звужує ринки її збуту, особливо щодо експорту. За нинішньої якості вітчизняної молочної сировини основним споживачем вітчизняної молокопродукції є й надалі населення країни [3].

Обсяги виробництва молока екстра-класу сільськогосподарськими підприємствами зросли на 18,3 % у 2019 р. проти 2018 р. (табл. 1). Від населення на переробку надходить молоко другого гатунку (85 % від загального обсягу), яке, згідно з вимогами європейських стандартів, визнається непридатним для переробки. І якщо досі ця ситуація спричиняла зниження якості молочної продукції та збільшення витрат на її виробництво, то на сучасному етапі, в умовах зростання конкуренції, вона створює загрозу неконкурентоспроможності вітчизняної молочної галузі порівняно із закордонними виробниками.

Для фермерів дуже важливо мати добрі навики, щоб забезпечити стійкі ресурси, управління худобою та виробництвом і вигоди від прямого виходу на ринки. Асоціації виробників відіграють важливу роль у забезпеченні низьких цін на сільськогосподарські ресурси, доступі до технічних послуг та забезпеченні доставки кінцевої продукції на ринок на користь зростаючого попиту [7].

Захист особистих економічних інтересів дрібнотоварних виробників є основною умовою їхньої кооперації, від якої вони можуть отримувати певні економічні, технічні та інші вигоди прямого та опосередкованого характеру.

Використовуючи SWOT-аналіз, окреслимо сильні та слабкі сторони об'єднання дрібних товаровиробників на умовах кооперації (табл. 2).

Аналізуючи можливості та загрози, переваги та недоліки створення кооперативних об'єднань, можемо наголосити на тому, що це перспективний та далеко не єдиний напрям підвищення ефективності функціонування ринку молока та молочної продукції.

Таблиця 1

Структура закупівлі молока переробними підприємствами*

Показник	Сільськогосподарські підприємства			Господарства населення		
	2018 р.	2019 р. (півріччя)	до 2018 р., %	2018 р.	2019 р. (півріччя)	до 2018 р., %
Маса молока коров'ячого сирого, т	1288674	1238635	96,1	572257	435455	76,1
у перерахунку на молоко сире встановленої базисної жирності	1368423	1328495	97,1	582994	445837	76,5
у тому числі за гатунками:						
екстра	287735	340298	118,3	-	-	-
питома вага, %	21,0	25,6	x	-	-	-
вищого гатунку	532841	498277	93,5	1366	436	31,9
питома вага, %	38,9	37,5	x	0,3	0,1	x
I гатунку	463408	427143	92,2	68925	46328	67,2
питома вага, %	33,9	32,2	x	11,8	10,4	x
II гатунку	80558	54249	67,3	492672	377138	76,5
питома вага, %	5,9	4,1	x	84,5	84,6	x
негатункового	3881	8528	219,7	20031	21935	109,5
питома вага, %	0,3	0,6	x	3,4	4,9	x
Із загальної маси молока коров'ячого сирого у натуральному виразі						
охолодженого до 10 °С	1106306	974406	88,1	310828	175724	56,5
питома вага, %	85,8	78,7	x	54,3	40,4	x
Масова частка у купленому молоці коров'ячому сирому, %						
жиру	3,61	3,65	x	3,46	3,48	x
білка	3,10	3,12	x	2,96	2,94	x

*Джерело: складено авторами на основі [2; 4].

Таблиця 2

Вплив створення кооперативних об'єднань на ефективність діяльності дрібнотоварних виробників молока*

	МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
Зовнішнє середовище	1. Розвиток територіальних громад. 2. Скорочення рівня безробіття на селі. 3. Розвиток соціальної інфраструктури. 4. Зростання можливостей із залучення додаткових джерел фінансування. 5. Розширення ринків збуту. 6. Державна підтримка кооперативного руху.	1. Недосконала нормативно-правова база. 2. Низький рівень інформаційного забезпечення проблем кооперації на селі. 3. Протидія посередників та переробних підприємств. 4. Недостатня кількість необхідних кваліфікованих кадрів.
Внутрішнє середовище	ПЕРЕВАГИ 1. Підвищення якості сировини, як наслідок – ціни та грошових надходжень. 2. Зменшення витрат операційної діяльності. 3. Розвиток матеріально-технічного забезпечення виробничої діяльності. 4. Інноваційний характер відтворення. 5. Легалізація доходів товаровиробників.	НЕДОЛІКИ 1. Пасивність дрібнотоварних виробників. 2. Недостатність власних фінансових ресурсів. 3. Обмежені можливості доступу до позичених ресурсів.

*Джерело: запропоновано автором.

До вигод прямого характеру належать співпраця з переробними підприємствами без залучення посередників, підвищення якості продукції і, як наслідок, грошових надходжень від її реалізації, формування кормової бази за оптимальними ринковими цінами. Опосередкованими перевагами будуть: надання консультативних та дорадчих послуг, сприяння у матеріально-технічному забезпеченні виробництва, штучне осіменіння та ветеринарне обслуговування, логістика й транспортне забезпечення.

Огляд економічної літератури, оцінка сучасного стану ринку молока та молочних продуктів, а також перспектив його розвитку, аналіз відповідних даних та використання експертних оцінок дають підстави для таких висновків. Сільські домогосподарства сьогодні практично не готові до відповідних змін в організації власної господарської діяльності. Надзвичайно повільно змінюється свідомість одноосібних власників щодо необхідності легалізації власного бізнесу, побудови його за принципами наукової організації праці, оптимізації умов функціонування домогосподарств на засадах кооперації та/або інтеграції.

Провівши аналіз та дослідження, зауважимо, що асоціація України та ЄС передбачає суттєву зміну правил гри у вітчизняній економіці. Європеїзація економічних відносин стосуватиметься всіх суб'єктів вітчизняного ринку молока та молочних продуктів. Досвід постсоціалістичних країн, які на сьогодні успішно перебудували власну економіку та набули членства в Європейському Союзі, вказує на те, що на ринку молока та молочних продуктів залишаться лише ті виробники, які відповідатимуть вимогам, правилам та стандартам, прийнятим у ЄС.

На жаль, серед вітчизняних товаровиробників таких обмаль. На нашу думку, одноосібні товаровиробники молока, як і інших видів сільськогосподарської продукції, здійснюють свою діяльність за принципом ризому, який був сформульований Ж. Дельозом у співавторстві з Ф. Гваттарі.

Ризома – утворення динамічне, всередині неї швидкості постійно то зростають, то зменшуються, сингулярності скупчуються, актуалізуються, детериторизуються. Ризома, на думку авторів, не має меж, все, що у ній відбувається, стається посередині [5].

У найширшому сенсі «ризому» може слугувати образом постмодерного світу, в якому відсутня централізація, впорядкованість і симетрія. Тобто жодна її точка не повинна мати переваги

над іншою, так само, як не може бути привілейованого зв'язку між двома окремими точками [6].

Таким чином, ризома виступає протилежністю поняття «структура». Тобто одноосібні товаровиробники здійснюють свою діяльність на власний розсуд та ризик, при цьому підлаштовуються не стільки під вимоги ринку, скільки під вимоги його учасників – переробних підприємств, заготівельників, які здебільшого зловживають своїм монопольним становищем.

Використання цивілізованих правил організації господарської діяльності, структурована модель її ведення – один із чинників гарантування успішності малого бізнесу на селі, зокрема в молочному скотарстві.

Якщо не змінити правил гри, що склалися, позитивних змін у молочному скотарстві очікувати не варто. Більше того, умови асоціації України та ЄС передбачають поступове зниження ставок імпортного мита на молоко та молочні продукти європейських виробників, що створює умови для їх конкурентоспроможного виходу на вітчизняний ринок.

Ми вважаємо, що одноосібні товаровиробники молока в середньостроковій перспективі не мають шансів втриматись на ринку молока та молочних продуктів. Тому їм необхідно пройти певний еволюційний шлях щодо зміни способу ведення господарсько-збутової діяльності.

Сучасні реалії – кардинальні зміни у структурі місцевих територіальних громад і проведення бюджетної та податкової децентралізації – створюють унікальні умови для взаємодії між територіальними органами управління та сільськими домогосподарствами щодо легалізації бізнесу, його структурування та впорядкування.

Унаслідок бюджетної децентралізації об'єднані територіальні громади отримують значний фінансовий ресурс, який можуть інвестувати не тільки у розвиток інфраструктури, у тому числі соціальної, а й у проекти економічного спрямування [1].

Розбудову товарного молочного сектору на селі ми вбачаємо у реалізації такого сценарію.

Насамперед необхідно створити підконтрольний виробникам або членам територіальної громади суб'єкт господарювання, який би займався заготівлею молока. Цей суб'єкт господарювання повинен конкурувати з діючими закупівельниками, а мета його діяльності – регулювання закупівельних цін на молоко ринковими методами.

Такий суб'єкт господарювання може створюватись зусиллями одноосібних товарови-

робників у вигляді кооперативного об'єднання або за участі органу влади – об'єднаної територіальної громади.

Другий варіант, на нашу думку, на нинішній день є оптимальним для територіальної громади та одноосібних товаровиробників.

Участь територіальної громади у створенні та функціонуванні заготівельної організації може мати як фінансовий, так і нефінансовий характер. Територіальна громада може внести у статутний капітал заготівельника фінансові активи або увійти учасником унаслідок передачі в користування певних приміщень та інших видів основних засобів.

З бюджету територіальної громади можуть виділятися кошти для проведення ремонту приміщень, доведення їх до санітарних вимог, фінансування розвитку виробничої інфраструктури, у тому числі транспортної.

На першому етапі своєї діяльності заготівельна організація повинна функціонувати з нульовою рентабельністю, що дасть змогу коригувати закупівельні ціни на молоко та прибут-

ковість діяльності його виробників. Ми вважаємо, що в цьому разі у короткостроковій перспективі інтерес територіальної громади полягає не в отриманні прибутку, а у стимулюванні підприємницької ініціативи сільських домогосподарств. Фактично територіальна громада виступатиме ініціатором створення структури, яка в перспективі може бути використана як платформа для утворення кооперативного об'єднання.

Свою частку в кооперативному об'єднанні територіальна громада може продати або зберегти за собою. Умовою такої співпраці є легальне ведення малого бізнесу, у тому числі за допомогою створення сімейних ферм. Це наступний етап розвитку підприємницької ініціативи територіальної громади.

Реалізація цього етапу потребуватиме низки інформаційно-організаційних заходів, серед яких:

- проведення навчальних семінарів;
- надання консультаційних та дорадчих послуг;
- організація співпраці з державними органами влади.

Рис. Доцільність підтримки суб'єктів ринку молока та молочних продуктів об'єднаними територіальними громадами.*

*Джерело: запропоновано автором.

Ми вважаємо, що для забезпечення ефективної діяльності на ринку молока дрібнотоварні виробники повинні пройти три обов'язкові етапи: консолідація, легалізація та кооперація. Це дасть змогу їм конкурувати з переробними підприємствами та заготівельними організаціями, а отже, й впливати на вартість сировини, тобто молока. Четвертий етап – інтеграція, зокрема у формі інтегрованого кооперативу, – надасть виробникам сировини додаткові можливості, у тому числі участь у перерозподілі доходів переробних підприємств, які отримують від реалізації кінцевої продукції.

Щодо розвитку підприємницької діяльності на селі, то цю місію може взяти на себе об'єднана територіальна громада, яка отримує в умовах, що склались, значні фінансові ресурси, частину яких доцільно інвестувати в економічні проекти (див. рис.).

Висновки. Найперспективнішими напрямами розвитку організаційних засад молокопродуктового підкомплексу є ті, які дозволяють поєднати економічну успішність підприємницької діяльності сільських домогосподарств із розвитком сільських територій. Концептуальними організаційними засадами формування ефективного ринку молока, на нашу думку, є краща адаптація особистих селянських господарств до сучасних ринкових вимог за допомогою повсюдного створення на їхній основі малих організаційно-економічних форм господарювання – сімейних ферм.

Ми вважаємо, що тільки завдяки організаційному розвитку певної сукупності розрізнених особистих селянських господарств через перетворення їх у товарні сімейні ферми можна утворити достатньо значний за кількістю суб'єктів і конкурентоспроможний за потенційними можливостями сектор сільської економіки, який буде здатний сприяти стабілізації ринку молокосировини.

Бібліографічний список

1. Бінерт О. В. Аналіз організаційно-економічних умов функціонування виробників молока у Львівській області. *Економіка та суспільство*. 2018. № 14. С. 259–267.
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.11.2019).
3. Костирко І. Г., Бінерт О. В. Розвиток організаційно-економічних умов функціонування виробників молока: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2017. 192 с.
4. Положення про якість молока для членів кооперативу. URL: <http://govuadocs.com.ua/docs/308/index-10929.html> (дата звернення: 06.04.2020).
5. Ризома. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B8%D0%B7%D0%BE%D0%BC%D0%B0> (дата звернення: 27.03.2020).
6. Савченко Я. В. Кіберпанк та філософія. URL: <http://www.kph.npu.edu.ua/2010-06-14-12-43-12/26-2010-06-03-13-01-09/184-q> (дата звернення: 12.01.2020).
7. Содома Р. І., Агрес О. Г., Шматковська Т. В. Діджиталізація платіжних систем. *Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК*. 2020. № 27. С. 75–82.

Стаття надійшла 28.03.2021